

http://dx.doi.org/10.12775/SiMDzKTiR_T4.2021.007

Alicja Graczyk

Wydział Sztuk Pięknych UMK, Toruń

ORCID: 0000-0002-1382-9569

Zagadnienie autentyczności gotyckich witraży w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*

Od kilku lat dzięki działaniom Corpus Vitrearum Polska¹ oraz ostatniej wystawie w Muzeum Narodowym w Krakowie *Cud Światła. Witraże średniowieczne w Polsce*², spuścizna średniowiecznej sztuki witrażowniczej jest w naszym kraju bardziej dostrzegana i dostępna szerszej publiczności. Ważnym ośrodkiem, posiadającym duży zbiór kwater gotyckich zarówno *in situ*³, jak i w zbiorach muzealnych, jest Toruń. Celem niniejszego tekstu jest przybliżenie problematyki badawczej, a w szczególności – kwestii autentyczności zbioru XIV-wiecznych witraży z Muzeum Okręgowego w Toruniu, prezentowanych w Galerii Sztuki Gotyckiej. Na obecną ekspozycję składa się 45 kwater witrażowych, które pochodzą z trzech kościołów regionu: nieistniejącego już kościoła

* Artykuł powstał na podstawie pracy dyplomowej autorki, zob. Alicja GRACZYK, Zespół średniowiecznych witraży z Muzeum Okręgowego w Toruniu. Problematyka historyczno-artystyczna, zabytkoznawcza i konserwatorska, praca licencjacka pod kierunkiem dr. hab. Juliusza Raczkowskiego, prof. UMK, Wydział Sztuk Pięknych UMK, [mps], Toruń 2018 (dostęp: Archiwum Prac Dyplomowych UMK), (dalej cyt.: GRACZYK 2018).

¹ Projekt pod tytułem „Korpus witraży średniowiecznych” – <http://www.cvp.ihs.uj.edu.pl/badania/korpus-witrazy-sredniowiecznych> (dostęp: 14 XII 2020).

² Wystawa trwająca od 14 II do 26 VII 2020 r. w gmachu głównym Muzeum Narodowym w Krakowie, zob. <https://mnk.pl/wystawy/cud-swiatla-witraze-sredniowieczne-w-polsce> (dostęp: 14 XII 2020); katalog: *Cud światła. Witraże średniowieczne w Polsce*, katalog wystawy, red. Dobrośława HORZELA, Kraków 2020 (dalej cyt.: CUD ŚWIATŁA 2020).

³ Pozostałości XIV-wiecznych witraży we wschodnim oknie chóru bazyliki katedralnej pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu, zob.: Anna BŁAŻEJEWSKA, Elżbieta PIŁECKA, *Sztuka Średniowieczna*, [w:] Anna BŁAŻEJEWSKA et al., *Dzieje sztuki Torunia*, Toruń 2009, s. 37–38.

oo. dominikanów pw. św. Mikołaja w Toruniu, kościoła oo. franciszkanów pw. Wniebowzięcia NMP w Toruniu oraz z kościoła farnego pw. Wniebowzięcia NMP w Chełmnie⁴.

Powstanie witraży dominikańskich datuje się najczęściej na lata 1334–1339⁵, natomiast witraży chełmińskich na lata 1370–1390⁶. Witraże franciszkańskie datowane są w całości na lata 1380–1400⁷. Do XIX wieku witraże te, umieszczone w pierwotnych miejscach przeznaczenia, ulegały licznym zniszczeniom, przekształceniom, pracom restauratorskim i konserwatorskim (pożary, wojny, starzenie się ołowiu). Niestety, zdecydowana większość oryginalnych średniowiecznych szkła przepadła. Po tym okresie, poważnie już uszczuplony zasób uległ z kolei rozproszeniu na skutek różnych działań: kasat klasztornych (rozbiórka kościoła dominikańskiego w Toruniu) oraz remontów w świątyniach i wymiany szkła (jak w kościele NMP w Toruniu). Część kwater trafiła do różnych muzeów w Polsce i za granicą (przykładowo, niemal nieznanne tondo *en grisaille* z przedstawieniem św. Jan Chrzciciela – bliźniacze względem przechowywanego w MOT tonda ze św. Janem Ewangelistą z kościoła pofranciszkańskiego, trafiło do Institute of Art w Detroit⁸, por. il. 1a–b); spora część została wymontowana z okien, wywieziona z Torunia i wtórnie wkomponowana przez Conrada Steinbrechta w okna kościoła pw. NMP na Zamku Wysokim w Malborku⁹. Stworzona w ten sposób kracja konserwatorska przetrwała okres drugiej wojny światowej, kiedy witraże ukryto z obawy przed ostrzałem artyleryjskim. Po roku 1945 nie odzyskano wszystkich kwater¹⁰. Te ocalałe od roku 1964 roku znaj-

⁴ Katarzyna KLUCZWAJD, *Gotyckie witraże warsztatów toruńskich: informator*, Toruń 2004, s. 1–2 (dalej cyt.: KLUCZWAJD 2004).

⁵ Lidia GRZESZKIEWICZ-KOTLEWSKA datowała zakończenie budowy prezbiterium na rok 1339, zob.: Lidia GRZESZKIEWICZ-KOTLEWSKA, *Kościół dominikański pw. św. Mikołaja w Toruniu*, Toruń 1997, s. 8 (dalej cyt.: GRZESZKIEWICZ-KOTLEWSKA 1997).

⁶ Jerzy FRYCZ, Edward KWIATKOWSKI, *Średniowieczne witraże warsztatów toruńskich*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 6, 1977 (dalej cyt.: FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977), s. 102; Lech KALINOWSKI, *Malarstwo witrażowe*, [w:] *Malarstwo gotyckie w Polsce*, t. 1: *Synteza*, red. Adam S. LABUDA, Krystyna SECOMSKA, Warszawa 2004 (dalej cyt.: KALINOWSKI 2004), s. 210.

⁷ Jerzy DOMASŁOWSKI, Jarosław JARZEWICZ, *Kościół Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, („Torwarzystwo Naukowe w Toruniu, Prace popularno-naukowe”, 65, Zabytki Polski Północnej nr 10), Toruń 1998 (dalej cyt.: DOMASŁOWSKI / JARZEWICZ 1998), s. 100.

⁸ Witraż znajdujący się w Institute of Art w Detroit był tylko wymieniany w literaturze polskiej, zob.: KALINOWSKI 2004, s. 209–211. Kwatera została podarowana do kolekcji muzealnej przez Johna Lorda Bootha (1907–1994), fundatora Booth American Company oraz kolekcjonera sztuki, zob.: Madeline CAVINESS, *Stained Glass before 1700 in American Collections: Mid-western and Western States (Corpus Vitrearum check-list III)*, „Studies in the History of Art”, 28, 1989, s. 157.

⁹ KLUCZWAJD 2004, s. 1.

¹⁰ Edward KWIATKOWSKI, *Witraże gotyckie z Torunia i Chełmna w zbiorach Muzeum w Toruniu*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, 1, 1963, nr 3 (dalej cyt.: KWIATKOWSKI 1963), s. 104–105.

dują się na ekspozycji Muzeum Okręgowego w Toruniu (wcześniej eksponowano tam niektóre kwatery pofranciszkańskie, wymontowane dopiero w 1907 r. i przechowywane w Muzeum Miejskim jeszcze przed wojną)¹¹.

Stan badań

Od dwudziestolecia międzywojennego ukazało się wiele publikacji dotyczących gotyckich witraży znajdujących się obecnie w Ratuszu Starego Miasta w Toruniu. Do prac mających charakter przełomowy należy niewątpliwie zaliczyć pierwszy polskojęzyczny tekst o witrażach z warsztatu toruńskiego autorstwa Gwidona Chmarzyńskiego¹² oraz pracę magisterską Marii Powalisz z 1956 roku, która zwróciła uwagę na wiele ważnych aspektów tego zbioru, lecz była pomijana przez wiele lat w większości opracowań dotyczących zespołu średniowiecznych witraży z Muzeum Okręgowego w Toruniu¹³ (autorka pominęła kwestię oszkleń z kościoła pofranciszkańskiego¹⁴). Powalisz miała okazję widzieć kwatery dominikańskie i chełmińskie rozmontowane i przygotowane do konserwacji, dlatego też jej analiza przynosi wiele ważnych informacji. Jako pierwsza skoncentrowała się na historii napraw tych witraży¹⁵, zaznaczając, iż ołów może przetrwać jedynie około 80–120 lat¹⁶, i podała procentowy udział zachowanego szkła oryginalnego, który jest zaskakująco zróżnicowany, od 8 do 75%¹⁷. Dużo uwagi autorka poświęciła ikonografii i rekonstrukcji pierwotnego układu witraży w oknach, zarysowując ich domniemane ułożenie. Do fundamentalnych opracowań w zakresie witraży toruńskich należy zaliczyć również prace toruńskich badaczy, Edwarda Kwiatkowskiego¹⁸ i Jerzego Frycza¹⁹, które zainicjowały

¹¹ Janina KRUSZELNICKA, Dokumentacja średniowiecznych witraży z Muzeum Okręgowego w Toruniu, sygn. Ad/1338–1369, S/4634–4646/MT, [mps], Toruń 1968 (dostęp: Muzeum Okręgowe w Toruniu), (dalej cyt.: KRUSZELNICKA 1968).

¹² Gwido CHMARZYŃSKI, *Średniowieczne witraże toruńskie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, 2, 1933, nr 1, s. 34–38 (dalej cyt.: CHMARZYŃSKI 1933b).

¹³ Maria POWALISZ, *Średniowieczne witraże Torunia, Włocławka i Chełmna*, praca magisterska pod kier. prof. dr. Gwido CHMARZYŃSKIEGO, t. 1–3, [mps], Poznań 1956 (dostęp: Biblioteka Instytutu Historii Sztuki UAM w Poznaniu, sygn. M127.584), (dalej cyt.: POWALISZ 1956). Praca ta jest cytowana jedynie przez Joannę Utzig, zob. np.: Joanna UTZIG, *Czternastowieczne witraże w katedrze we Włocławku i ich relacje z malarstwem książkowym*, [w:] *Stare i nowe dziedzictwo Torunia, Bydgoszczy i regionu*, („Studia i materiały z dziedzictwa kulturowego Torunia i regionu” 2), red. Juliusz RACZKOWSKI, Toruń 2018, s. 125–129.

¹⁴ POWALISZ 1956, s. 2.

¹⁵ TAMŻE, kwatery dominikańskie: s. 4–6, kwatery chełmińskie: s. 7–9.

¹⁶ TAMŻE, s. 4.

¹⁷ TAMŻE, kwatery dominikańskie: s. 10–14, kwatery chełmińskie: s. 23–27.

¹⁸ KWIATKOWSKI 1963.

¹⁹ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977.

szersze studia nad tradycjami artystycznymi. Kolejna rewizja tematu nastąpiła dopiero w latach 1995²⁰ i 2004²¹.

Bardzo ważną kwestią poruszaną przez badaczy była konserwacja witraży. Najwięcej publikacji w tym zakresie ukazało się w latach 50. i 60. XX wieku, czyli w okresie, gdy w Toruniu trwały prace konserwatorskie (lub krótko po) przy gotyckich kwaterach, prowadzone w pracowni Edwarda Kwiatkowskiego. Dokumentacja konserwatorska dotycząca prac przeprowadzonych w latach 1952–1953 i 1955–1959²² nie zachowała się w pełni. Autorka dotarła tylko do materiałów fotograficznych²³ (il. 4–7), bez części dokumentacji opisowej, która zawierała wiele cennych informacji²⁴. Należy zaznaczyć, że nawet zachowana dokumentacja fotograficzna jest źródłem dokładnym, szczegółowym i wykonanym starannie. Szklane negatywy przedstawiają każdą kwatere przed konserwacją, w jej trakcie i po zakończonych czynnościach. Dokumentem, który przetrwał po konserwacji zespołów szkła toruńskich i chełmińskich, jest dokumentacja techniczna witraży malborskich²⁵. Ponadto w Bibliotece Głównej UMK zachowały się rękopisy Edwarda Kwiatkowskiego z fragmentami dokumentacji właściwej²⁶. Zawierają one historię oszkleń, opisy kwater i stanu zachowania oraz działań konserwatorskich dotyczących witraży.

²⁰ Lech KALINOWSKI, Helena MAŁKIEWICZ, *Thorner Glasmalerei des 14. Jahrhunderts*, [w:] *Sztuka w kręgu zakonu krzyżackiego w Prusach i Inflantach*, („Studia Borussico-Baltica Torunensia Artium” 2), red. Michał WOŹNIAK, Toruń 1995, s. 147–175 (dalej cyt.: KALINOWSKI / MAŁKIEWICZ 1995).

²¹ KALINOWSKI 2004.

²² KWIATKOWSKI 1963, s. 114–116. Najpierw przeprowadzono prace na witrażach franciszkańskich znajdujących się wtedy w muzeum w Toruniu, następnie na witrażach przewiezionych z Malborka.

²³ Negatywy szklane znajdują się w Archiwum Państwowym w Toruniu (Plac Rapackiego 4). Reprodukcyjne fotografie kwater dominikańskich przed konserwacją, z naniesionymi informacjami na temat chronologii danych szkła, udostępnił mi Pan Profesor Andrzej Kałucki z Wydziału Sztuk Pięknych UMK, za co serdecznie dziękuję. Reprodukcyjne fotografie z zaznaczonym rozwarstwieniem chronologicznym szkła kwater franciszkańskich oraz chełmińskich prawdopodobnie nie zachowały się; zob. Dokumentacja fotograficzna witraży PP PKZ, Archiwum Państwowe w Toruniu, szuflady 104, 137, 163, 232 (dalej cyt.: DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA WITRAŻY) (il. 4–6) oraz Dokumentacja fotograficzna zabytkowych witraży p.w. św. Mikołaja w Toruniu, UMK w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych, Pracownia Witrażu (dalej cyt.: DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z KOŚCIOŁA ŚW. MIKOŁAJA) (il. 7).

²⁴ Do dokumentacji konserwatorskiej były dołączone interpretacje prof. Karola Górskiego dotyczące inskrypcji na banderolach (zaginione). Kopie tej dokumentacji znajdują się w Krakowie: Materiały z archiwum H. Małkiewiczówny, [mps] w pracowni Korpusu Witraży Średniowiecznych IHS UJ; Edward KWIATKOWSKI, Średniowieczne witraże w kaplicy zamkowej w Malborku, [mps], Toruń 1954–55, kopie dokumentacji z archiwum H. Małkiewiczówny, pracownia Korpusu Witraży Średniowiecznych IHS UJ (dalej cyt.: KWIATKOWSKI 1954–1955). Właściwa dokumentacja (zaginiona): Dokumentacja techniczna witraży malborskich, Akta PP PKZ Toruń, 1956–1959 (dalej cyt.: DOKUMENTACJA 1956–59).

²⁵ DOKUMENTACJA 1956–59 i KWIATKOWSKI 1954–1955.

²⁶ Wszystkie rękopisy: Spuścizna Edwarda Kwiatkowskiego, Biblioteka Główna UMK, inwentarz rękopisów, nr 1251–1271, 1495; por. Wiesław DOMASŁOWSKI, Edward KWIATKOWSKI, Problemy

W roku 1956 Wiesław Domasłowski, Edward Kwiatkowski i Leonard Torwirt opublikowali wspólny artykuł dotyczący problemów konserwacji zabytków witrażownictwa²⁷. Omówili w nim zagadnienia rozkładu szkła i farb, opraw z ołowiu, historię technik konserwatorskich dotyczących witraży w Polsce, zajęli się ponadto problemem rekonstrukcji, uzupełnień i dokumentacji konserwatorskiej. W omawianych przypadkach odwołali się do swoich doświadczeń, opartych na konserwacji witraży franciszkańskich, dominikańskich i chełmińskich. Niestety, autorce nie udało się dotrzeć do opracowania Wiesława Domasłowskiego *Niektóre problemy związane z konserwacją witraży* z tego samego czasu²⁸. Nieco później Edward Kwiatkowski opisał zastosowaną przez siebie metodę konserwacji witraży, zamieszczając zdjęcia szkielek, wykonane w trakcie prowadzonych prac²⁹; do problematyki tej powrócił jeszcze w tekście z roku 1963³⁰, traktującym o problematyce wytworów toruńskiego ośrodka witrażowniczego³¹. *Uwagi na temat metod i doświadczeń PKZ w zakresie konserwacji witraży*, to artykuł opublikowany w 1968 roku autorstwa Krystyny Kokocińskiej i Edwarda Soczewińskiego³². Autorzy, odnosząc się do prac konserwatorskich na witrażach, nawiązują do przykładów oszkleń gotyckich, w tym do kwater średniowiecznych, będących wytwórstwem toruńskiego centrum witrażownictwa. W pracowni witrażowniczej autorów stosowano metodę konserwacji witraży opracowaną przez Domasłowskiego, Torwirta i Kwiatkowskiego³³.

Trzy zespoły witraży toruńskich, obecnie eksponowane w Ratuszu Staromiejskim, posiadały pierwotnie różne programy ikonograficzne. Cytowani au-

konserwacji witraży, t. 1–2, [mps], Toruń 1959 (dostęp: Biblioteka Główna UMK, spuścizna Edwarda Kwiatkowskiego), s. 96–150; opracowanie zawiera dokumentację konserwatorską prac prowadzonych w latach 1955–1959, jednakże bez np. analizy napisów na banderolach Karola Górskiego, zob. Edward KWIATKOWSKI, Dokumentacja naukowo-techniczna metody konserwacji witraży, [mps], Bydgoszcz 1948–1956 (Biblioteka Główna UMK, spuścizna Edwarda Kwiatkowskiego), (dalej cyt.: KWIATKOWSKI 1948–1956). Sprawozdanie z prac konserwatorskich przeprowadzonych w latach 1952–1953, zob. Edward KWIATKOWSKI, Sprawozdanie z przebiegu prac przy konserwacji zabytkowych witraży z muzeum pomorskiego w Toruniu, [rps], Toruń 1953 (dostęp: Biblioteka Główna UMK, spuścizna Edwarda Kwiatkowskiego), (dalej cyt.: KWIATKOWSKI 1953).

²⁷ Wiesław DOMASŁOWSKI, Edward KWIATKOWSKI, Leonard TORWIRT, *Problemy konserwacji witraży*, „TeKa Konserwatorska”, 3, 1956, s. 117–147 (dalej cyt.: DOMASŁOWSKI / KWIATKOWSKI / TORWIRT 1956).

²⁸ Wiesław DOMASŁOWSKI, *Niektóre problemy związane z konserwacją witraży*, Komunikaty PP PKZ, Toruń 1956.

²⁹ Edward KWIATKOWSKI, *Zagadnienia konserwacji witraży*, [mps], Toruń 1959 (dostęp: Biblioteka Główna UMK, spuścizna Edwarda Kwiatkowskiego), (dalej cyt.: KWIATKOWSKI 1959).

³⁰ KWIATKOWSKI 1963.

³¹ W tekście znajduje się informacja o przebiegu prac konserwatorskich; w katalogu badacz w przypadku każdej kwatery opisuje krótko wykonane czynności, zob. TAMŻE, s. 112–116, 117–133.

³² Krystyna KOKOCIŃSKA, Edward SOCZEWIŃSKI, *Uwagi na temat metod i doświadczeń PKZ w zakresie konserwacji witraży*, „Ochrona Zabytków”, 3, 1968, s. 31–40 (dalej cyt.: KOKOCIŃSKA / SOCZEWIŃSKI 1968).

³³ TAMŻE, s. 31, 35.

torzy nie tylko analizowali całe zespoły³⁴, ale również poszczególne kwatery pod względem ikonografii i tradycji obrazowych. Jest to temat bardzo obszerny, gdyż oprócz zachowanych obecnie kwater do rozważań tych włącza się kwatery niezachowane. Oprócz programów ikonograficznych, rekonstruowanych *in situ*, badacze zajmowali się też tzw. „okresem malborskim”, kiedy zabytki włączono w nowe konteksty³⁵. Do tej pory istnieje wiele wątpliwości dotyczących identyfikacji przedstawień. Przykładowo, niektórzy badacze interpretują franciszkański witraż z przedstawieniem twarzy męskiej jako Chrystusa, być może pierwotnie w formie Veraiconu³⁶, natomiast Jerzy Frycz i Edward Kwiatkowski jako Boga Ojca³⁷ – (il. 2). Nie rozpoznano też wszystkich herbów ze zbioru po-franciszkańskiego, tymczasem Krzysztof Mikulski reprodukuje podobny herb do przedstawienia z kwatery witrażowej o kształcie tarczy herbowej (w polu srebrnym dom czerwony) jako przypuszczalny herb Steinhauserów³⁸ – (il. 3).

Jako jeden z głównych problemów badawczych podejmowanych w literaturze należy wymienić zagadnienie historii zespołów, w tym ich datowania, pamiętając, że przeszklenie ogromnych połączeń okien wymagało czasu³⁹. W przypadku zespołu po-franciszkańskiego, datowanego przeważnie na trzecią ćwierć XIV wieku⁴⁰, powstała teoria o dwóch grupach – stylistycznie starszej z około 1380 roku i młodszej z około 1400 roku⁴¹. Zagadnieniami szczególnymi są kwestie mu-

³⁴ Kwatery mariackie, zob. np. FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 107–112; KALINOWSKI / MAŁKIEWICZ 1995, s. 174. Kwatery dominikańskie zob. Joanna UTZIG, *Wybrane problemy ikonograficzne czternastowiecznych kwater witrażowych z kościoła dominikanów w Toruniu*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła dominikańskiego pw. św. Mikołaja w Toruniu*, red. Anna BŁAŻEJEWSKA, Katarzyna KLUCZWAJD, Elżbieta PIŁECKA, Toruń 2017 (dalej cyt.: UTZIG 2017), s. 187, 189–190. W przypadku kwater chełmińskich wszyscy powtarzają informacje za Johannesem Heise, zob: Johannes HEISE, *Der Kreis Kulm*, („Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreußen” 2: „Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kulmerlandes und der Löbau”, H. 5), Danzig 1887, s. 51.

³⁵ Zobac także: Ewa WITKOWICZ-PAŁKA, *Oszklenia witrażowe na zamku w Malborku z czasów Konrada Steinbrechta. Próba restytucji ducha średniowiecza*, [w:] *Witraże w obiektach zabytkowych. Między konserwacją a sztuką współczesną*, red. Joanna BUDYN-KAMYKOWSKA, Kraków–Malbork 2009, s. 68–70 (dalej cyt.: WITKOWICZ-PAŁKA 2009); TAŻ, *Oszklenia witrażowe kościoła NMP na Zamku Wysokim w Malborku w XIX wieku. Próba systematyzacji zagadnienia*, [w:] *Spotkania malborskie im. Macieja Kilarskiego*, red. Artur DOBRZY, cz. 1–3, Malbork 2010, s. 81–89 (dalej cyt.: WITKOWICZ-PAŁKA 2010); TAŻ, *Witraże w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku: katalog / Stained Glass in the Malbork Castle: Catalogue*, Malbork 2014 (dalej cyt.: WITKOWICZ-PAŁKA 2014); TAŻ, *Oszklenia witrażowe Kościoła na Zamku Wysokim w Malborku*, [w:] *Kościół Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku: dzieje, wystrój, konserwacja*, red. Janusz HOCHLEITNER, Mariusz MIERZWIŃSKI, Malbork 2016, s. 193–217 (dalej cyt.: WITKOWICZ-PAŁKA 2016).

³⁶ DOMASŁOWSKI / JARZEWICZ 1998, s. 101.

³⁷ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 107.

³⁸ Zob. Krzysztof MIKULSKI, *Tarcze herbowe z kościoła Mariackiego w Toruniu*, Warszawa 2015, s. 157.

³⁹ KLUCZWAJD 2005, s. 49.

⁴⁰ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 114.

⁴¹ CHMARZYŃSKI 1933, s. 35.

zealnicze, takie jak: sposób ekspozycji witraży dawniej i obecnie (nieomawiany wcześniej w literaturze); a także ich stan zachowania, integralność i autentyczność – tematy nieporuszane dotąd szerzej w cytowanych publikacjach.

Losy witraży a kwestia autentyczności

Ważną kwestią podczas analizy zabytkoznawczej kwater witrażowych są możliwe uchwytnie daty prac restauratorskich i konserwatorskich, które nierozzerwalnie łączą się zarówno z historią budowlaną poszczególnych kościołów, jak ich dalszymi dziejami po usunięciu z pierwotnej przestrzeni sakralnej. Na witrażach zachowały się ich ślady w postaci uzupełnień szkielek, które świadczą o dawnym podejściu do dziedzictwa i sposobach jego zachowania, co więcej, w przypadku niektórych obiektów powstaje pytanie o ich autentyczność, którego jak dotąd nie stawiano.

Gdyby przyjąć datowanie kwater dominikańskich na lata 1334–1339, pierwsza naprawa witraży byłaby możliwa już w roku 1351, kiedy kościół mógł ulec pewnym zniszczeniom w wyniku pożaru miasta. W roku 1423 wybuchł kolejny pożar, w którym poważnie ucierpiały zabudowania klasztorne⁴². To właśnie na ten rok M. Powalisz datowała pierwszą naprawę⁴³. Analiza paleograficzna potwierdziła datę powstania witraży na połowę XIV wieku i ich naprawę w wieku XV. Oprócz inskrypcji na banderolach typowych dla połowy wieku XIV i wiek XV znalazły się tam uzupełnienia z kolejnego stulecia⁴⁴. W 1595 roku w kościół uderzył piorun. W roku 1658 świątynia została zbombardowana, dwadzieścia lat później wybuchł pożar, który strawił nowe organy. Ponownie ucierpiała w latach: 1703, 1709, 1764, 1809 i 1813⁴⁵. W 1819 roku 17 kwater witrażowych przewieziono na zamek w Malborku⁴⁶. W roku 1820 nastąpiła kasata klasztoru. W latach 1820–1830 znajdował się tam magazyn prowiantowy. Obecnie trudno więc określić dokładne daty naprawy witraży w okresie od końca XVI do XVIII wieku. Kościół dominikanów został rozebrany w 1834 roku, a jego wyposażenie uległo rozproszeniu⁴⁷.

Kościół parafialny Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Chełmnie został zbudowany prawdopodobnie w latach 1280–1320. Świątynia jest budowlą halową, o trzech pięcioprzęsłowych nawach i trzyprzęsłowym prezbiterium

⁴² GRZESZKIEWICZ-KOTLEWSKA 1997, s. 8.

⁴³ POWALISZ 1956, s. 4.

⁴⁴ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 96.

⁴⁵ GRZESZKIEWICZ-KOTLEWSKA 1997, s. 8–9.

⁴⁶ WITKOWICZ-PAŁKA 2016, s. 195.

⁴⁷ GRZESZKIEWICZ-KOTLEWSKA 1997, s. 8–9.

na planie prostokąta⁴⁸. W literaturze przyjęło się datowanie witraży chełmińskich na lata około 1370–1390⁴⁹. Karol Górski, po analizie inskrypcji na banderolach stwierdził, że powstały one w drugiej połowie XIV wieku⁵⁰. W kościele były one osadzone w oknie, które można datować około stu lat wcześniej⁵¹. M. Powalisz uznała, że naprawy witraży miały miejsce w stuleciach XVI (potwierdzają to badania paleograficzne) i XVII (kiedy wystąpiła konieczność naprawy kościoła)⁵². W roku 1710 architektoniczna drewniana nastawa ołtarzowa zasłoniła witraże we wschodnim oknie prezbiterium⁵³, do których ekspozycji nie przywiązywano już wagi w tamtym czasie. Wiadomo, że w roku 1888 w chełmińskiej farze w oknach prezbiterium znajdowały się jeszcze resztki oszkleń gotyckich. W czterdzielnym oknie wschodnim osadzone były 32 kompozycje figuralne, w dwóch lancetach środkowych – cykl 20 przedstawień od *Zwinstowania* do *Zmartwychwstania*, uszeregowane od dołu ku górze (w najwyższym rzędzie – scena *Triumfu Marii*). W lancetach bocznych znajdowało się wtedy 11 kwater z prorokami i apostołami. W środkowym oknie południowej ściany prezbiterium osadzone były witraże z przedstawieniami postaci pod architektonicznymi zwieńczeniami na tle ornamentu dywanowego w technice *en grisaille*. Ponadto w jednym z okien nawy znajdowały się pozostałości dwóch zniszczonych kwater z wizerunkami trzech głów i trzech krzyży⁵⁴, które mogły być pozostałościami herbów fundatorów⁵⁵. Te fakty dają asumpt do założenia, że tak jak w toruńskim kościele NMP, wszystkie okna fary w Chełmnie były przeszkłone kolorowymi witrażami. W roku 1888 do kościoła zamkowego w Malborku przewieziono 32 kwatery chełmińskie⁵⁶.

Obecna struktura architektoniczna kościoła pofranciszkańskiego NMP wykrystalizowała się – zgodnie z obowiązującym stanem badań – w drugiej połowie XIV wieku. Powstał kościół halowy, trójnawowy, o czteroprzęsłowym prezbiterium i sześcioprzęsłowym korpusie nawowym⁵⁷. W literaturze funkcjonuje pogląd, że witraże pierwotnie wypełniały wszystkie okna prezbiterium i korpu-

⁴⁸ Teresa MROCZKO, *Sztuka Chełmna do końca XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, wydanie II zmienione, red. Marian BISKUP, Warszawa–Poznań–Toruń 1987 (dalej cyt.: MROCZKO 1987), s. 150–154.

⁴⁹ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 102; KALINOWSKI 2004, s. 210.

⁵⁰ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 104–105.

⁵¹ Lech KALINOWSKI, *Un Épisode Giottesque de la Yerrière de Chełmno (Kulm)*, „Folia Historiae Artium”, 2–3, 1996/1997 (dalej cyt.: KALINOWSKI 1997), s. 53.

⁵² POWALISZ 1956, s. 7–9.

⁵³ KALINOWSKI 1997, s. 51.

⁵⁴ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 102–103.

⁵⁵ MROCZKO 1987, s. 172.

⁵⁶ WITKOWICZ-PAŁKA 2016, s. 197.

⁵⁷ Zbigniew NAWROCKI, *Pofranciszkański kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń 2006, s. 7.

su, mające około 20 m wysokości⁵⁸, i powstały w latach 1380–1400. W 1577 roku protestanci przejęli kościół, który pozostał pod ich pieczę do roku 1724⁵⁹. W tym czasie w kościele przeprowadzono wiele napraw – większość prac dotyczyła sklepień (1591, 1642, 1686, 1721). Wiadomo, że w roku 1792 naprawiono zniszczone okna, jednakże, kiedy dokładnie naprawiono witraże, pozostaje sprawą otwartą⁶⁰. Kościół poważnie ucierpiał także w okresie wojen napoleońskich: po roku 1813 budowla była poważnie uszkodzona, a witraże potłuczone⁶¹. W latach 1810–1830 mieścił się tam magazyn⁶².

W XIX wieku, głównie z pobudek politycznych i propagandowych, starano się przywrócić blask dawnej siedzibie zakonu krzyżackiego w Malborku⁶³. To właśnie wtedy przeniesiono do tamtejszego kościoła NMP większość eksponowanych dzisiaj w Muzeum Okręgowym średniowiecznych witraży⁶⁴. Były sprowadzane drogą wodną poprzez Gdańsk. Pierwsza partia pomorskich witraży gotyckich, która trafiła do Malborka, to 17 kwater od dominikanów toruńskich, nabytych przez Theodora von Schöna w roku 1819. Tego samego roku zakupiono jeszcze nieznaną ilość witraży franciszkańskich. W okresie konserwacji zamku za Conrada Steinbrechta sprowadzono kolejne trzy partie gotyckich witraży z warsztatów toruńskich: w roku 1888 kwatery chełmińskie, niedługo później – drugą partię pól franciszkańskich; trzecia partia franciszkańskich kwater witrażowych została przywieziona do Malborka w roku 1898. Kwatery dominikańskie osadzono w trzecim od wschodu oknie ściany południowej⁶⁵, większość pól franciszkańskich trafiła do czwartego od wschodu okna w ścianie południowej. Na zdjęciu, umieszczonym w artykule Gwidona Chmarzyńskiego, widać cało postaciowe kompozycje z przedstawieniami *Mater Dolorosa* i Chrystusa przy kolumnie⁶⁶. W maswerku znajdował się też witraż z kompozycją *Ofiarowania Jezusa w świątyni*⁶⁷. Większość kwater chełmińskich znajdowała się w oknach wschodnich⁶⁸. Nie istniała potrzeba poszerzania ich, gdyż wymiarem kwatery te odpowiadały oknom malborskim⁶⁹. Znacznie poszerzono natomiast pola witra-

⁵⁸ DOMASŁOWSKI / JARZEWICZ 1998, s. 100.

⁵⁹ Piotr BIRECKI, *Architektura i sztuka luteranańska w Toruniu w okresie nowożytnym*, [w:] *Ewangelicy w Toruniu*, red. Jarosław KŁACZKOW, Toruń 2011, s. 176–177.

⁶⁰ Zbigniew NAWROCKI, *Pofranciszkański kościół NMP w Toruniu. Próba rekonstrukcji dziejów budowy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 2, 1966, s. 57.

⁶¹ TAMŻE, s. 58.

⁶² FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 107.

⁶³ KWIATKOWSKI 1963, s. 103–104.

⁶⁴ Przed II wojną światową w muzeum toruńskim eksponowano czternaście kwater franciszkańskich.

⁶⁵ WITKOWICZ-PAŁKA 2016, s. 195.

⁶⁶ CHMARZYŃSKI 1933, s. 36.

⁶⁷ WITKOWICZ-PAŁKA 2016, s. 197.

⁶⁸ TAMŻE, s. 208–209.

⁶⁹ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 103.

żowe z kościoła dominikańskiego⁷⁰. Gotyckie witraże, sprowadzone do kościoła zamkowego, nie wystarczyły na wypełnienie wszystkich jego okien. Zamówiono zatem dodatkowe kwatery, które naśladowały styl obiektów średniowiecznych⁷¹.

Według Edwarda Kwiatkowskiego, wszystkie te witraże wyjęto z okien w czasie II wojny światowej i ukryto. W 1945 roku do proboszcza w Malborku zgłosił się człowiek, który odsprzedał część witraży gotyckich i XIX-wiecznych szkielek. Istnieje przypuszczenie, że były one ukryte w ziemi niedaleko Kwidzyna. Niestety, mężczyzna ten nie zjawiał się ponownie⁷², natomiast w dokumentacji konserwatorskiej zapisano, że zginął pod kołami pociągu w tym samym roku⁷³. Z 73 gotyckich kwater witrażowych przechowanych w Malborku zachowały się jedynie 32 obiekty⁷⁴.

W lipcu 1954 roku, za sprawą Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków, przekazano do konserwacji PP PKZ w Toruniu „ocalały zbiór malborski”⁷⁵. Ostatnia konserwacja zabytkowych gotyckich kwater z Muzeum Okręgowego w Toruniu przebiegała dwufazowo. Pierwsze działania miały miejsce w latach 1952–1953 i dotyczyły oszkleń franciszkańskich, które od końca XIX wieku znajdowały się w muzeum toruńskim. Kwiatkowski posłużył się wtedy metodami wypracowanymi podczas prac przy oszkleniach z kościoła św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu. Kolejne prace objęły witraże przewiezione z Malborka – z kościoła dominikanów i franciszkanów toruńskich oraz z chełmińskiej fary i odbyły się w latach 1955–1959⁷⁶. Zastosowano wówczas nowo opatentowaną metodę konserwacji witraży⁷⁷, której najważniejszymi założeniami było wykonanie dokładnej dokumentacji fotograficznej w każdym etapie działania i przeprowadzenie badań fizykochemicznych. Konserwatorzy sklejali pęknięte zabytkowe szkła, usuwając tym samym dodane ołowiane dwuteowniki. Dzięki temu kompozycja witrażu stała się bardziej czytelna⁷⁸. Przyjęto zasadę usuwania rażąco kolorystycznie uzupełnień, zastępując je dopasowanymi szklami. Rysunek był rekonstruowany tylko na podstawie zachowanej fotografii lub w przypadku, gdy brakowało fragmentu powtarzającego się ornamentu. Brakujące szkła dobierano kolorystycznie i patynowano. Wszystkie dodane szkła odpowiednio znakowano – oznaczeniem „PKZ” z datą

⁷⁰ TAMŻE, s. 93.

⁷¹ WITKOWICZ-PAŁKA 2016, s. 195–200.

⁷² KWIATKOWSKI 1963, s. 104–105.

⁷³ KWIATKOWSKI 1953, s. 91.

⁷⁴ KWIATKOWSKI 1963, s. 104–105.

⁷⁵ TAMŻE, s. 106.

⁷⁶ TAMŻE, s. 114–116.

⁷⁷ Twórcy opatentowali ją w Urzędzie Patentowym w Warszawie w 1956 r. i opublikowali: KWIATKOWSKI 1953, s. 102.

⁷⁸ TAMŻE, s. 43–44.

wypalenia szkła umieszczoną w widocznym miejscu⁷⁹. Prawdopodobnie dodane szkła oznaczano dodatkowo przy użyciu specjalnego sytemu znakowania Kwiatkowskiego, tak jak w przypadku prac przy witrażach w toruńskim kościele świętojańskim (konserwator umieścił tam w narożniku w mało widocznym miejscu odpowiedni numer naniesiony rysikiem⁸⁰).

Zespoły witraży znajdujące się w MOT były pokazywane na wielu wystawach czasowych (jeszcze przed przeniesieniem ich na ekspozycję stałą): w roku 1953 na wystawie *Witraż i jego technika* w Muzeum Pomorskim w Gdańsku (oszklenia franciszkańskie, bez kwater *Mater Dolorosa* i fragmentu architektury), w latach 1957–1958 na ekspozycji *Średniowieczne witraże Torunia, Włocławka i Chełmna* w Muzeum w Toruniu oraz *Witraże pomorskie* w Muzeum Narodowym w Warszawie⁸¹. W roku 1964 w Muzeum w Toruniu utworzono Galerię Sztuki Gotyckiej⁸², gdzie znajdują się obecnie⁸³. Reszta znanych gotyckich kwater witrażowych z warsztatów toruńskich jest rozproszona w muzeach na całym świecie. Pola witrażowe z kościoła franciszkanów znajdują się w Museum Schnütgen w Kolonii (dwie kwatery z przedstawieniem architektonicznego zwieńczenia), Museum Roseliushaus w Bremie (kwatera ornamentalna z motywem gwiazdy) i w The Institute of Art w Detroit (wspomniany wyżej medalion z półpostacią św. Jana Chrzciciela)⁸⁴.

Problematyka autentyczności poszczególnych kwater

Fragmentaryczność zachowania poszczególnych zespołów była już podkreślana w literaturze⁸⁵. Według Edwarda Kwiatkowskiego, z kościoła pofranciszkańskiego przetrwało zaledwie 0,1% pól witrażowych⁸⁶. Zachowany do dziś zespół poddominikański najpewniej nie wypełniłby w całości nawet jednego okna w prezbiterium kościoła św. Mikołaja⁸⁷. Natomiast z 32 kwater istniejących jeszcze w 1888 roku we wschodnim oknie fary w Chełmnie, zachowało się jedynie

⁷⁹ KOKOCIŃSKA / SOCZEWIŃSKI 1968, s. 39.

⁸⁰ Adam KAŻMIERCZAK, Dokumentacja konserwatorska. Witraż wschodniego okna prezbiterium Katedry pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu, [mps], Toruń 2015 (dostęp: Archiwum MKZ w Toruniu).

⁸¹ KRUSZELNICKA 1968.

⁸² *150 lat Muzeum Okręgowego w Toruniu: 1861–2011*, katalog, red. Anna ZIEMLEWSKA, Toruń 2011, s. 41.

⁸³ KRUSZELNICKA 1968.

⁸⁴ KALINOWSKI 2004, s. 209–211.

⁸⁵ TAMŻE, s. 105–105; POWALISZ 1956, s. 23–27, 10–15, 45; KLUCZWAJD 2004, s. 1.

⁸⁶ KWIATKOWSKI 1963, s. 112.

⁸⁷ UTZIG 2017, s. 182–186.

13 pól witrażowych⁸⁸. Poszczególne obiekty nie są w pełni autentyczne. Witraże były poddawane wielokrotnym naprawom, a ilość zachowanego w nich szkła oryginalnego z historycznym, średniowiecznym opracowaniem malarskim jest niewielka. W przypadku niektórych kwater chełmińskich wynosi zaledwie około 8%⁸⁹. Mimo to trzeba stwierdzić, że autorzy wszystkich ingerencji, jakie miały miejsce przed połową XX wieku – w mniej lub bardziej udany sposób – starali się naśladować pierwowzór. Z dominikańskiej kwatery z przedstawieniem proroka Samuela zachowały się tylko cztery małe fragmenty oryginalnego szkła⁹⁰ (il. 22), jednakże naprawa z roku 1423 wiernie naśladuje styl szkła XIV-wiecznych. Oko specjalisty potrafi dojrzeć różnice w piśmie inskrypcji na banderolach⁹¹. Inaczej jest w przypadku franciszkańskiej kompozycji z wizerunkiem *Wniebowzięcia Marii Magdaleny*, gdzie widoczne są manierystyczne uzupełnienia w rysunku twarzy anielskich. Największe zmiany w kompozycjach kwater dominikańskich wprowadzono w XIX wieku, kiedy poszerzono je tak, by pasowały do okien kościoła NMP na zamku w Malborku⁹². Dopiero podczas konserwacji przeprowadzonej przez PP PKZ w latach 50. XX wieku intencjonalnie oznaczano wtórne ingerencje w tkankę zabytkową. Jak już powiedziano, podpisano wtedy każde dodane szkło, w większości przypadków nie rekonstruując rysunku. Dołożono wszelkich starań, by szkła nowe nie raziły widza i wpasowywały się w zastaną kolorystykę. Ponadto, usunięto część szkła XIX-wiecznych, zacierając po części fakt poszerzenia kwater w tzw. „okresie malborskim” (kwatery dominikańskie)⁹³.

Kwestia rozwarstwienia chronologicznego zespołów kwater

Wnikliwa analiza zachowanych obiektów, skonfrontowana z danymi z wcześniejszych konserwacji-restauracji oraz fotografiami archiwalnymi, pozwalała na rozpoznanie procentu ich autentyczności. Stan ten wizualizują załączone do niniejszego tekstu tzw. mapy autentyczności, na których przedstawiono graficznie chronologiczne rozwarstwienie poszczególnych kwater (il. 8–52)⁹⁴. Szkła dodane w czasie XX-wiecznej konserwacji PP PKZ zaznaczono, opierając

⁸⁸ KWIATKOWSKI 1963, s. 106.

⁸⁹ POWALISZ 1956, s. 25.

⁹⁰ Zobacz: DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z KOŚCIOŁA ŚW. MIKOŁAJA; Maria Powalisz pisała o jednym kawałku zachowanego oryginalnego szkła, zob. POWALISZ 1956, s. 15.

⁹¹ FRYCZ / KWIATKOWSKI 1977, s. 96. Dezyderatem badawczym jest kompleksowa analiza paleograficzna inskrypcji z kwater witrażowych.

⁹² DOMASŁOWSKI / KWIATKOWSKI 1959, s. 131.

⁹³ KWIATKOWSKI 1948–1956, s. 55.

⁹⁴ Mapy autentyczności wszystkich kwater średniowiecznych z Muzeum Okręgowego w Toruniu wraz z dokładnymi opisami zestawione są w pracy dyplomowej autorki: GRACZYK 2018, s. 47–94.

się na dostępnej dokumentacji fotograficznej⁹⁵ oraz analizie wizualnej stanu zachowania. Na negatywach, wykonanych przed rozpoczęciem tych prac, czytelne są w niektórych przypadkach znaczne ubytki. Oprócz zachowanych negatywów, ukazujących kwatery z zespołów z trzech kościołów z Torunia i Chełmna, przetrwały też niepublikowane odbitki fotografii witraży z nieistniejącego kościoła św. Mikołaja, na których zaznaczono rozwarstwienie chronologiczne ustalone na podstawie badań przez zespół PP PKZ⁹⁶. Konserwatorzy określili również rozwarstwienie chronologiczne szkielez z dwóch pozostałych grup witraży, jednak fotografie te prawdopodobnie nie zachowały się. Do opracowania publikowanych tu map autentyczności przydatne okazały się ponadto: zachowana częściowo dokumentacja konserwatorska i sprawozdanie z tych prac, a także dokumentacja muzealna⁹⁷, opisujące działania konserwatorskie przeprowadzone w wieku XX przez PP PKZ, a przy niektórych obiektach odnotowano, które szkła pochodzą z jeszcze wcześniejszych prac. Uzupełnienia kwater niewynikające z zachowanych dokumentacji, zostały zidentyfikowane i zaznaczone na mapach autentyczności na podstawie analogii lub niedopasowania danego szkła do reszty, lub też na podstawie różniącego się rysunku albo odmiennego kolorytu. W przypadku zespołu z kościoła farnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Chełmnie i toruńskiego kościoła dominikanów istotnych informacji dostarczyła niepublikowana praca magisterska Marii Powalisz⁹⁸, w której autorka określała jaki procent stanowi oryginalne szkło, a czasami pobieżnie wskazywała, gdzie umiejscowione są wtórne partie. Aby potwierdzić niniejsze rozwarstwienie chronologiczne konieczne jest ponowne dokładne zbadanie zbioru i wykonanie badań technologicznych⁹⁹, które powinny nastąpić przy następnych niezbędnych pracach konserwatorskich¹⁰⁰ – co należy traktować jako pilny postulat.

Podsumowanie

Problematyka gotyckich witraży z Muzeum Okręgowego w Toruniu jest niezwykle złożona. Zachowany zespół historycznych szkielez, prawdopodobnie

⁹⁵ Szkła dodane w latach 50. XX w. przez PP PKZ są podpisane, ponadto autorka dotarła do zachowanej dokumentacji fotograficznej (negatywy szklane) z prac konserwatorskich przeprowadzonych przez Edwarda Kwiatkowskiego, na których widoczny jest fatalny stan niektórych (w szczególności kwater chełmińskich, il. 4, 5 oraz 6) kwater po uratowaniu ich z pożogi wojennej, zob.: DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA WITRAŻY.

⁹⁶ Zob.: DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z KOŚCIOŁA ŚW. MIKOŁAJA.

⁹⁷ Zob.: KWIATKOWSKI 1953; KWIATKOWSKI 1959; KRUSZELNICKA 1968.

⁹⁸ POWALISZ 1956.

⁹⁹ Badania powinny być wykonane dostępnymi nowoczesnymi technikami nieniszczącymi.

¹⁰⁰ O skutkach braku konserwacji witraży zob.: Ryszard ŁOBODA, *Witraż umiera ukradkiem*, „Sztuka Sakralna”, 2014, s. 47–49.

dzieło toruńskiego ośrodka witrażowniczego¹⁰¹, jest tworem niejednorodnym, zarówno pod względem proveniencji i pierwotnego umiejscowienia, jak i stylistyki oraz czasu powstania poszczególnych kwater. W XIX wieku witraże zabrane z kościołów zostały wpisane w kolejny kontekst – stały się ważnym elementem w nowej wizji zamku w Malborku, natomiast współcześnie eksponowane są jako zabytki sztuki witrażowniczej, i mimo swojej niejednorodności tworzą jeden, nierozzerwalny już zespół o „nadpisanej” historycznej i kolekcjonerskiej wartości.

Średniowieczne witraże eksponowane w Muzeum Okręgowym w Toruniu mają szczególną wartość historyczną, naukową i artystyczną. Są zabytkiem sztuki witrażowniczej i mimo swojej niejednorodności tworzą obecnie jeden, nierozzerwalny już zespół, składający się na dziedzictwo kulturowe Torunia i dawnego regionu pokrzyżackiego. Przedstawione problemy i wyniki analizy zabytkoznawczej są jedynie zarysem złożonego, interdyscyplinarnego zagadnienia zespołu szkłań toruńskich z XIV–XV wieku, które nadal czeka na nowoczesną monografię naukową.

Alicja Graczyk

Faculty of Fine Arts, NCU Toruń

A complex of medieval stained glass panels from the District Museum in Toruń The issue of authenticity

This article is an attempt to demonstrate the most important issues on a complex of mediaeval stained glass panels from the District Museum in Toruń. The author prioritises the issue of authenticity due to low research interest in this matter in previous publications. The fact, that preserved 45 stained glass panels were parts of large complexes of stained glass is well known, but the integrity in panels themselves was a seldom raised issue.

¹⁰¹ Edward KWIATKOWSKI oraz Jerzy FRYZC uważali trzy zespoły witraży za wytwór „warsztatów toruńskich” (FRYZC / KWIATKOWSKI 1977), natomiast Joanna Utzig sugeruje możliwość wytworzenia witraży chełmińskich gdzie indziej, np. w Chełmnie, zob. Joanna UTZIG, *Witraże z kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Chełmnie*, hasło kat. [w:] *Cud światła*. 2020, nr 43–46, s. 184–185.

a

b

- II. 1. TORUŃ, kościół pofranciszkański, a) tondo z przedstawieniem św. Jana Chrzciciela – Polish, *Saint John the Baptist*, late 14th Century, Roundel, Stain Glass. Detroit Institute of Arts, Gift of John L. Booth, 55.33. Źródło: <https://www.dia.org/art/collection/object/saint-john-baptist-25328> (dostęp: 18 XII 2020); b) tondo z przedstawieniem św. Jana Ewangelisty, Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. S/4640/MT. Fot. W. Binnebesel

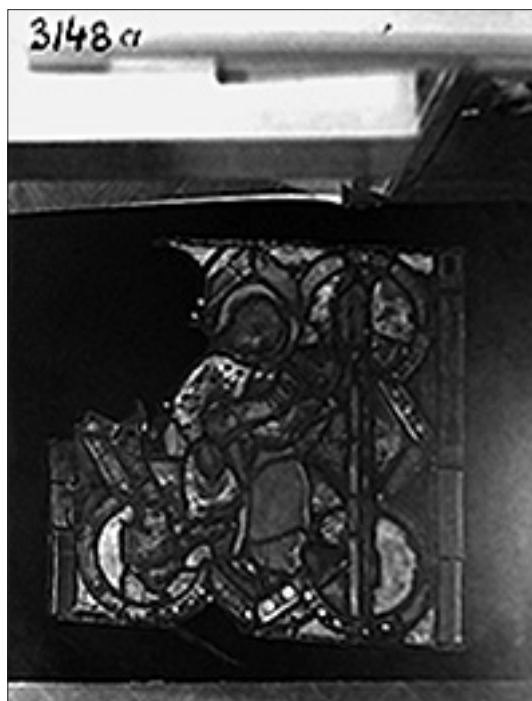
II. 2. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwatery witrażowa z twarzą męską, Muzeum Okręgowo w Toruniu, nr inw. S/4638/MT. Fot. W. Binnebesel

II. 3. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwatery witrażowa z niezidentyfikowanym herbem (Steinhauser?), Muzeum Okręgowo w Toruniu, nr inw. S/4635/MT. Fot. W. Binnebesel

Il. 4. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatery witrażowa z przedstawieniem św. Filipa – negatyw szklany, witraż przed konserwacją (APT, sygn. 8513). Autor negatywu J. Mesuse, fot. A. Graczyk

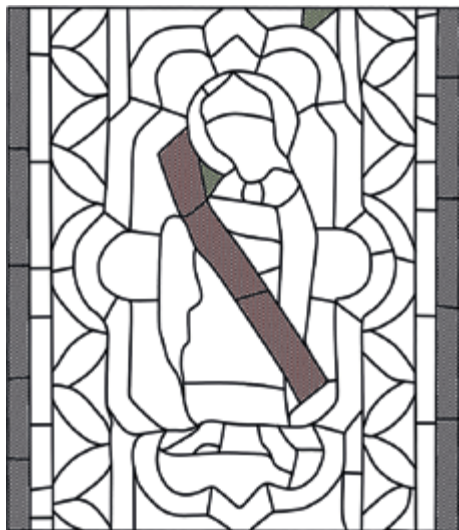
Il. 5. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatery witrażowa z przedstawieniem św. Tomasza Apostoła – negatyw szklany, witraż przed konserwacją (APT, sygn. 3148a). Autor negatywu J. Mesuse, fot. A. Graczyk

Il. 6. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem Ucieczki do Egiptu, negatyw szklany – witraż przed konserwacją (APT, brak sygn.). Autor negatywu J. Mesuse, fot. A. Graczyk

Il. 7. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem proroka Samuela. Fot. Pracownia Witrażu WSP UMK. Autorka fotografii P. Płachcińska, reprodukcja A. Graczyk

Il. 8. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwatera witrażowa z przedstawieniem Abrahama – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

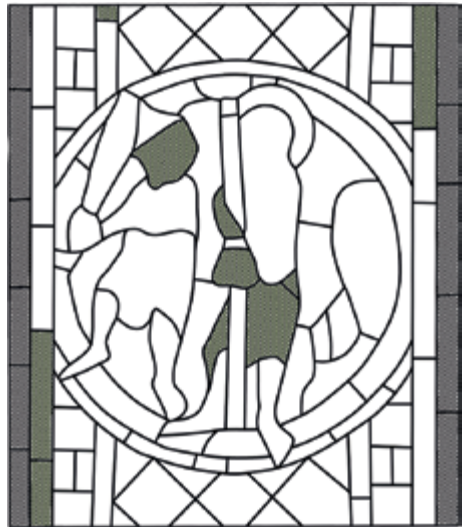

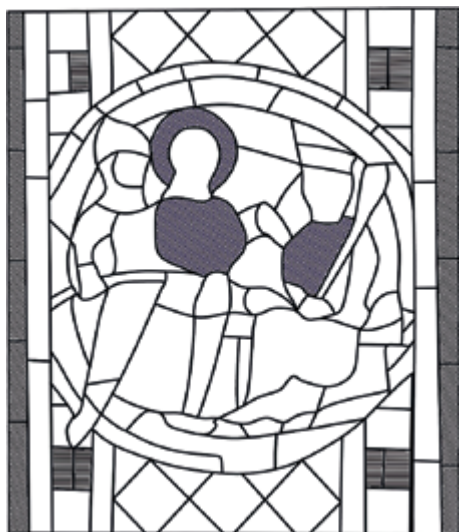
Il. 9. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwatera witrażowa z przedstawieniem Amosa – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 10. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem Balama – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 11. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Biczowania Chrystusa* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

Il. 12. Toruń, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Chrystusa przed Piłatem* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

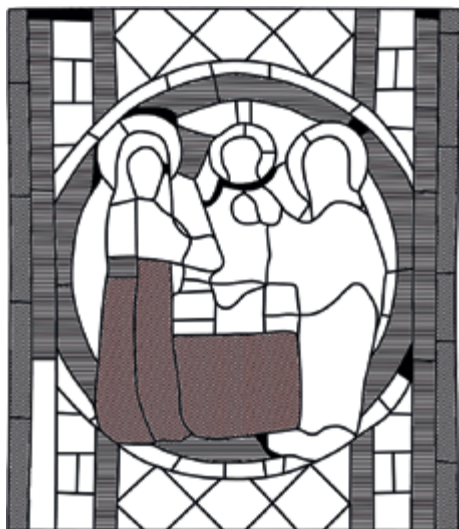
Il. 13. Toruń, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Chrztu Chrystusa* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 14. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwatera witrażowa z przedstawieniem Habakuka – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

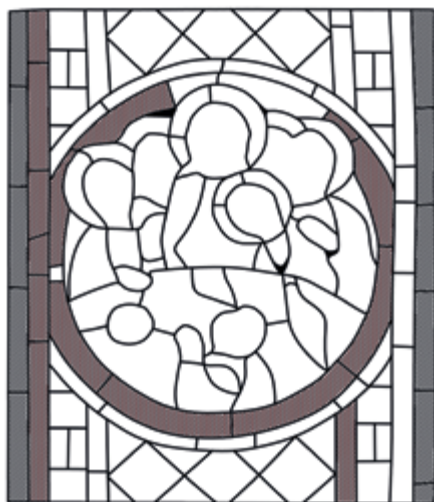

- II. 15. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwatera witrażowa z przedstawieniem Jakuba – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

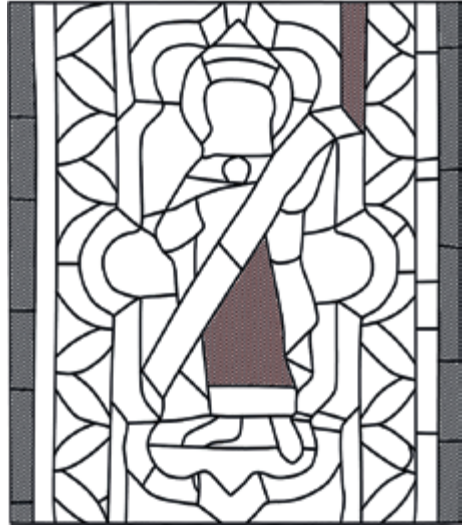

- II. 16. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Ofiarowania w świątyni* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła wstawione podczas prac konserwatorskich poprzedzających konserwację w XX w., szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 17. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Ostatniej Wieczery* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła wstawione podczas prac konserwatorskich poprzedzających konserwację w XX w., szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 18. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwatera witrażowa z przedstawieniem proroka Ozeasza – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

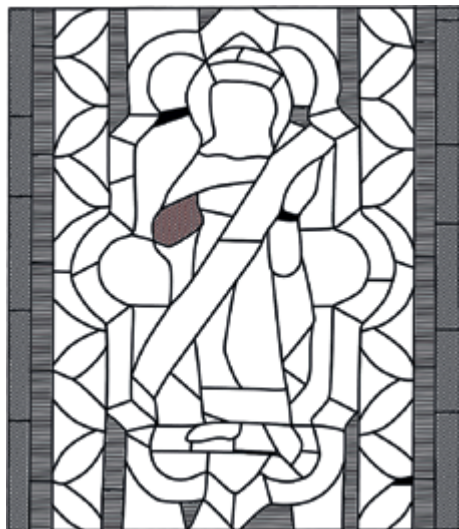

- II. 19. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwatera witrażowa z przedstawieniem proroka Izajasza – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej konserwacji, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

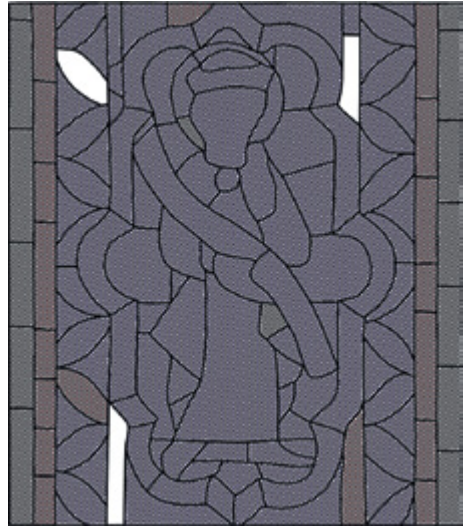

- II. 20. Toruń, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem proroka Izajasza – mapa autentyczności. Szafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 21. Toruń, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem króla Salomona – mapa autentyczności. Szafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 22. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem Samuela – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 23. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Ukrzyżowania* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 24. TORUŃ, kościół dominikański pw. św. Mikołaja, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Zmartwychwstania* – mapa autentyczności. Szrafowanie: fioletowe – szkła pochodzące z XV-wiecznej naprawy, czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła wstawione podczas prac konserwatorskich poprzedzających konserwację w XX w., szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 25. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Pokłonu Trzech Króli* – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 26. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Nawiedzenia* – mapa autentyczności. Szrafowanie: zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 27. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Obrzezania* – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 28. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Oftarowania w Świątyni* – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 29. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Rzezi niewiniątek* – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 30. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Andrzeja – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 31. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Filipa – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 32. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatera witrażowa z przedstawieniem św. Jakuba Młodsze­go – mapa autentyczności. Szrafowanie: zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 33. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem św. Jakuba Starszego – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 34. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem św. Piotra – mapa autentyczności. Szrafowanie: zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 35. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwaterna witrażowa z przedstawieniem św. Tomasa Apostoła – mapa autentyczności. Szrafowanie: zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

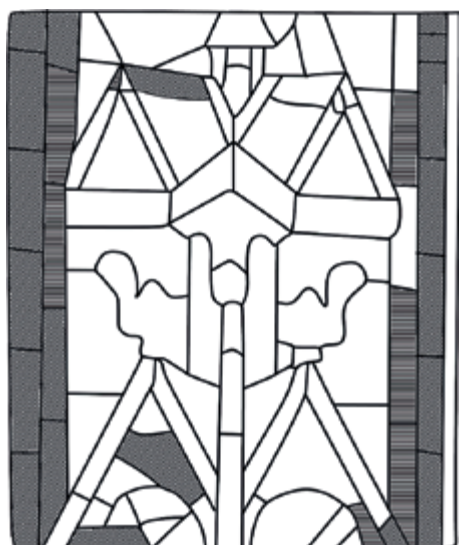

- II. 36. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatera witrażowa z przedstawieniem *Ucieczki do Egiptu* – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

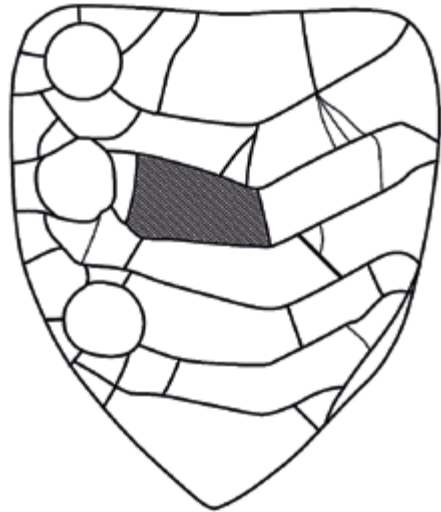

- II. 37. CHEŁMNO, fara pw. Wniebowzięcia NMP, kwatera witrażowa z przedstawieniem *Zwiastowania* – mapa autentyczności. Szrafowanie: czerwone – szkła pochodzące z XIX-wiecznej konserwacji, zielone – szkła nieautentyczne, szare – szkła pochodzące z ostatniej konserwacji z lat 1955–1959. Oprac. i rys. A. Graczyk

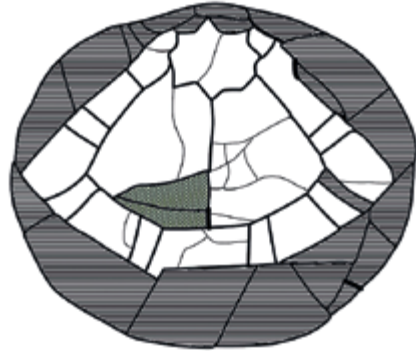

- II. 38. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwatera witrażowa z przedstawieniem fragmentu architektury – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

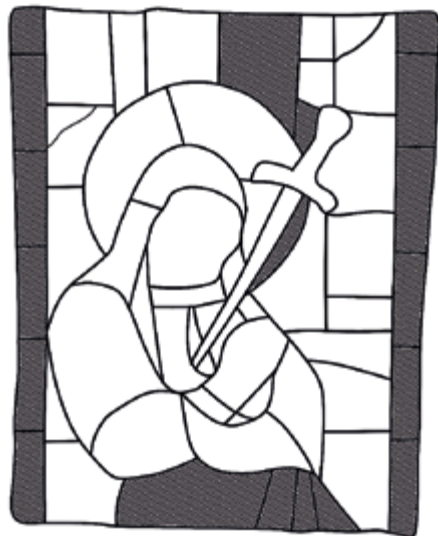
- II. 39. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem herbu rodziny Rockendorf – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

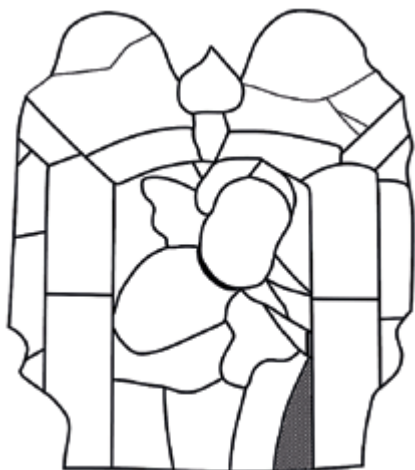

- II. 40. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem klejnotu herbu Rockendorf – mapa autentyczności. Szrafowanie: zielone – szkła wstawione podczas prac konserwatorskich poprzedzających konserwację w XX w., szare – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

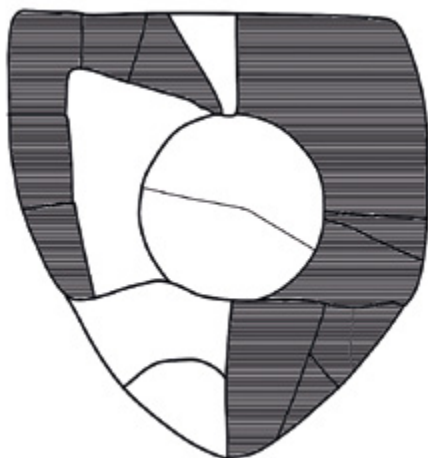

- II. 41. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Marii Bolesnej* – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

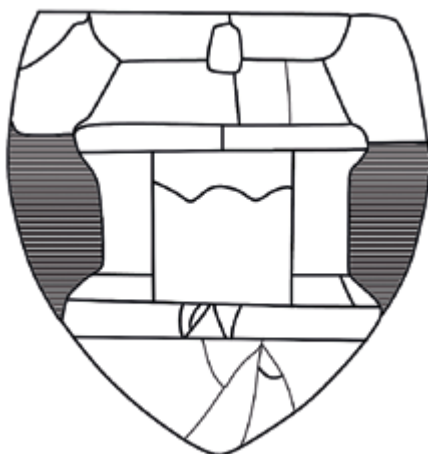

II. 42. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem niezidentyfikowanej postaci męskiej – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

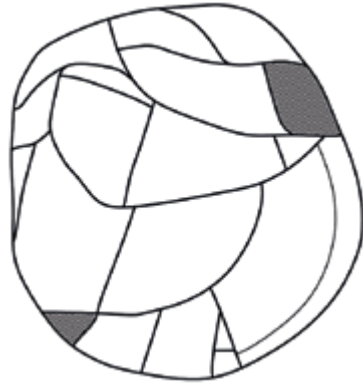

II. 43. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem niezidentyfikowanego herbu – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

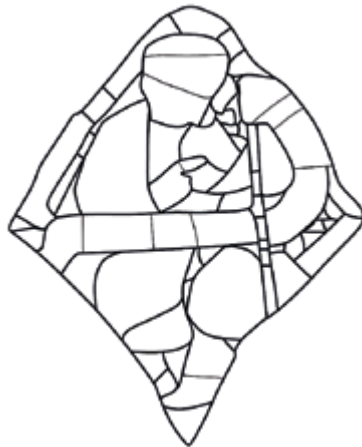

II. 44. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem niezidentyfikowanego herbu (Steinhauser?) – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 45. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem niezidentyfikowanego klejnotu herbowego – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 46. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem proroka Enocha – mapa autentyczności. Oprac. i rys. A. Graczyk

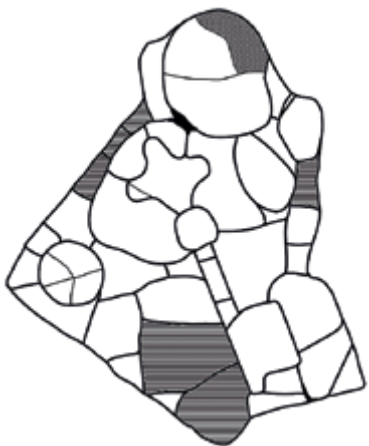

- II. 47. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem Proroka Izajasa – mapa autentyczności. Zielone szrafowanie – szkła wstawione podczas prac konserwatorskich poprzedzających konserwację w XX w., szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 48. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwatery witrażowa z przedstawieniem św. Pawła – mapa autentyczności. Szrafowanie: zielone – szkła wstawione podczas prac konserwatorskich poprzedzających konserwację w XX w., szare – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 49. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwatery witrażowa z przedstawieniem św. Piotra – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 50. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwatery witrażowa z przedstawieniem św. Jana Ewangelisty – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 51. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem twarzy męskiej – mapa autentyczności. Oprac. i rys. A. Graczyk

- II. 52. TORUŃ, kościół pofranciszkański, kwaterna witrażowa z przedstawieniem *Wniebowzięcia Marii Magdaleny* – mapa autentyczności. Szare szrafowanie – szkła nieautentyczne. Oprac. i rys. A. Graczyk

